

Eski Anadolu Türkçesinde Arapça ve Farsça Kelimelerdeki Ünlülerle İlgili Ses Olayları

On the Phonetic Phenomena Related to Vowels in the Arabic and Persian Loanwords in The Historical Texts of the Old Anatolian Turkish

Mehmet Mustafa Karaca

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın / Türkiye

e-posta mmkaraca@adu.edu.tr

orcid 0000-0001-9763-3151

doi 10.54316/dilarastirmalari.997429

Atıf

Citation

Karaca, Mehmet Mustafa (2021). Eski Anadolu Türkçesinde Arapça ve Farsça Kelimelerdeki Ünlülerle İlgili Ses Olayları. *Dil Araştırmaları*, 29: 211-220

Başvuru

Submitted

19.09.2021

Revizyon

Revised

18.10.2021

Kabul

Accepted

21.11.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

Öz

Bugünkü bilgilerimize göre Türk dilinin yazılı belgeler üzerinden takip edilebilen en eski dönemi VII ve VIII. yüzyıllardan itibaren başlamaktadır. Ancak yapılan pek çok bilimsel araştırmaya dayanarak bu tarihleri çok daha eskilere götürmek mümkündür. Günümüze kadar sayısız eserin dili olmuş Türkçe aynı zamanda çok geniş coğrafyalara yayılmış ve çok farklı kültürlerin dilleriyle etkileşime girmiştir. Bu etkileşimler neticesinde diğer dillere pek çok kelime verdiği gibi o dillerden de pek çok kelimeyi bünyesine dâhil etmiştir. Gerek diğer dillerden yapılan alıntılar gerekse Türkçenin kendisine ait kelimeler, tarih boyunca fonetik ve semantik bazı değişimlere uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu değişimleri ise günümüze ulaşmış yazılı metinlerden takip edebilmekteyiz. Ancak Türklerin tarih boyunca çok farklı alfabeler kullanılması ve bu alfabelerin hemen hepsinin Türk dilinin fonetiğini yansıtmakta yetersiz kalması söz konusu değişimlerin seyrini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak da özellikle çeviri yazı çalışmalarında alfabelerden kaynaklı yetersizliklerden dolayı bazı farklı yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bu yazıda Türk diline diğer dillerden alınmış -özellikle Arapça ve Farsça- kelimelerin ünlülerinde meydana gelen ses türemeleri, ses değişimleri ve bu değişimlerin nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili bazı tespit ve değerlendirmeler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, ses bilgisi, çeviri yazı, Arapça, Farsça

ABSTRACT

According to our current knowledge, the period of the Turkish language that we can follow through written documents starts from the 7th and 8th centuries. However, based on many scientific studies, it is possible to date these dates much earlier. Turkish, which has been the language of

countless works until today, has also spread to very wide geographies and interacted with the languages of many different cultures. As a result of these interactions, it has borrowed many words from other languages as well as giving many words to other languages. Both the loanwords from other languages and the words belonging to Turkish have survived to the present day by undergoing some phonetic and semantic changes throughout history. We can follow these changes through written texts that have reached the present day. However, the fact that Turks have used very different alphabets throughout history and that almost all of these alphabets are insufficient to reflect the phonetics of the Turkish language often makes it difficult to follow the course of these changes. Accordingly, some different approaches draw attention due to the inadequacies arising from the alphabets, especially in translation writing studies. In this article, some evaluations will be made about the sound derivations, sound changes and how these changes should be interpreted, especially in the vowels of Arabic and Persian words that entered the Turkish language from other languages.

Keywords: Turkish Language, Phonetic, Translation, Arabic, Persian

0. Giriş

Milletler arası ilişkiler dikkate alındığında yer yüzünde konuşulan bütün dillerin başka dillerden kelime hatta gramer yapıları aldığı, dolayısıyla saf bir dilden bahsetmenin mümkün olmadığı söylenebilir (Özkan ve Musa 2004: 96). Bugün Türk dilinin yaşı yazılı belgelere dayanarak VII. ve VIII. yüzyıllara kadar götürülebilmektedir. Ancak yazılı olmayan veriler üzerinden çok daha eski tarihlere gidilebilmektedir. Osman Nedim Tuna, Sümerce metinler üzerine yapmış olduğu çalışmalarda Türkçe ile Sümerce arasında 168 kelimenin ortak olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmadan hareketle Türkçenin kökenlerinin günümüzden en az 5500 yıl önceye dayandığı söylenebilir (Ercilasun, 2008:36). Yine Tuna'ya göre Türk dilinin yaşı *archeology* ve *glottochronology* araştırmalarından hareketle en az 8500'dür (Tuna 1989: 289). Türk dilinin yazılı belgelerinden takip edilemeyen dönemleri ise Türkçenin ses özelliklerinden veya diğer dillere ait yazılı belgelerden yola çıkılarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Özellikle Türk dilinin standart ses değişmeleri Türkçenin yazılı dönem öncesi ve günümüze kadarki gelişimi hakkında fikir yürütme imkânı sunmaktadır. Hatta bu ses özelliklerinden yola çıkarak akraba dil ve lehçelerin tespiti yapılabilmekte, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulabilmektedir. Altay dilleri teorisinin kurucusu kabul edilen Gustaf John Ramstedt, Türkçe z Moğolca r, Türkçe ř Moğolca l ses denkliklerini bu dillerin ses özelliklerinden hareketle ortaya koymuştur (Ercilasun 2008:19). Akraba dil ve lehçelerin yanında farklı diller arasındaki ilişkiler de yine dillerdeki alıntı yapılar üzerinden tespit edilebilmektedir.

Türklerin tarihteki hareketli yaşantısı, çok geniş coğrafyalara yayıldıkları ve farklı toplumlarla temas kurdukları düşünöldüğünde bu dinamik yaşam tarzının dile yansıyan yönlerinin olduğu muhakkaktır. Bu durumun sonucu olarak gerçekteşen kültürel alışverişlerin yanında dile dair alışverişlerin de olduğu bilinen bir gerçektir. Türk dili, temas edilen toplulukların diline pek çok kelime verdiği gibi diğer dillerden de pek çok kelimeyi bünyesine dâhil etmiştir. Çünkü temas edilen topluluklar birbirlerinden az veya çok miktarda alışverişte bulunurlar ve bu alışverişlerin en önemlilerinden biri de

dilsel alışverişlerdir. Korkmaz, “Toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler genellikle dil ile gerçekleştiğinden, iki farklı dünyanın birbiri ile ilişkisi demek, bir bakıma dillerin birbirleri ile ilişkisi demektir. İşte bu bağlamda yabancı kültür etkisini daha çok dil yoluyla ortaya koymaktadır.” (Korkmaz 1995:843). ifadeleriyle farklı kültürler arasındaki temaslarda dilin önemine değinmekte ve bu durumun dile yansımalarını vurgulamaktadır. Diller bütün gelişimlerini tamamlamış durağan yapılar olmayıp aksine değişken ve dinamiktirler. Dolayısıyla dillerin bünyesine dâhil ettikleri yabancı yapıları çoğunlukla alındığı şekliyle muhafaza etmediği, kendi fonetik yapısına uydurma çabasına girdiği ve buna bağlı olarak da alıntı yapılarda bazı ses değişikliklerinin meydana geldiği söylenebilir (Özçelik 2002: 1033). Diğer bir ifadeyle alıntuların bir kısmı kaynak dildeki şekliyle muhafaza edilip kullanılırken bir kısmının ise bazı fonetik değişikliklere uğrayarak kaynak dilden farklı bir görünüm veya anlamla ortaya çıktığı görülür. Dillerin alıntı yapıların kendisine ait kelimeleri de bazı fonetik ve semantik değişikliklere uğrattığı bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda dilin canlılık özelliğinin bir göstergesidir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarına bakıldığında da Türkçe veya alıntı kelimelerde ölçünlü dilden farklı telaffuzlar rahatlıkla görülebilmekte ve ağız araştırmacıları tarafından bu farklılıklar yazıya aktarılmaktadır. Dildeki bu değişmelerin bir telaffuz özelliği olarak öncelikle konuşma dilinde görüldüğü daha sonra ise yazı diline yansıdığı söylenebilir. Bu durumda konuşma ve yazı dilinde olmak üzere iki farklı biçim ortaya çıkar, ilk biçim ile değişime uğramış ikinci biçim belli bir süre birlikte kullanılır ve ilk biçim tamamen ortadan kalkıncaya kadar süreç devam eder (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: lx). Kartallıoğlu ise birinci biçim ile ikinci biçim arasında bir ara biçimin varlığından bahseder ve bazı Arapça ve Farsça alıntuların Türkçeleşme süreçlerini sırasıyla orijinal, ara ve Türkçeleşmiş biçim olarak üç aşamada açıklar (Kartallıoğlu 2016: 106).

“Alıntı kelimenin Türkçeleşirken geçirdiği süreçteki ara biçimleri üzerinde neredeyse durulmamıştır. Bunun sebebi ara biçimleri açıkça gösteren gerek sözlü gerekse yazılı malzemenin bulunmadığı düşüncesi ile hareket edilmiş olmasıdır. Hâlbuki pek çok alıntı kelimenin önce orijinal, sonra da Türkçeleşmiş biçimini andıran bir veya birden fazla ara biçiminin bulunması olağandır. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen alıntı kelimelerin bir kısmı bir ses olayına uğrayarak hemen Türkçenin ses yapısına göre değişip Türkçeleşirken (Tü. avrat < Ar. ‘avret) bir kısmı da orijinal veya Türkçeleşmiş biçim arasında birkaç farklı ses olayı sonucunda ortaya çıkmış farklı ara telaffuz(lar) / biçim(ler) ile Türkçede yer almıştır (Tü. kaymakam < kayimmakam < kaimmakam < Ar. kâ'im-i makâm).” (Kartallıoğlu 2016: 103-104).

Dolayısıyla dildeki yapılar eşsüremli olarak incelendiğinde bir yapı için birden fazla biçimin aynı anda kullanıldığı görülmektedir. Ancak yazı dili her zaman konuşma dilinin fonetik özelliklerini tamamen yansıtamayabilir. Bu durum çoğu zaman alfabelerden kaynaklanan eksikliklerin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu eksiklikler dildeki sesleri karşılayan işaretlerin yetersizliğinden veya kalıplaşmış bazı imla hususiyetlerinden kaynaklanabilir. Buna bağlı olarak alfabe ve imla kaynaklı sorunların özellikle ses değişmelerinin takibini zorlaştırdığı söylenebilir.

“Arap harfli imla, özellikle 16. yüzyıldan sonra kalıplaşarak değişmeye başlayan telaffuzları yansıtmaz hâle gelmiş ve kalıplaşan imla alfabenin bırakıldığı tarihe kadar devam etmiştir. Osmanlı Türkçesindeki telaffuzların veya konuşma dilinin durumu, sanat kaygısı güdülmeksizin halk için yazılan eserlerde, -sayıları az olmakla birlikte- hareketin kullanıldığı eserlerde veya imla kurallarını tam olarak bilmeyen müellif/müstensihlerin eserlerinde bir nebze de olsa takip edilebilir.” (Kartallıoğlu 2010: 1).

Türk diline ait çoğu tarihî metnin alfabeti olan ve yüzyıllar boyunca kullanılan Arap harfli Türk alfabesinin fonetik bir alfabe olmayışı bu alfabenin, özellikle ses bilgisi çalışmaları açısından pek çok zorluğun kaynağı olmasına sebep olmuştur. Özellikle ünlüleri gösteren işaretlerin yetersizliği harekesiz metinlerin ses özelliklerinin tespitini çoğu zaman imkânsız hâle getirmektedir. Harekeli metinler nispeten bir kolaylık sağlasa da /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri için ayırt edici işaretlerin olmayışı ses özelliklerinin tespiti hususundaki sorunu tam olarak çözememektedir. Bu duruma kimi araştırmacıların tarihî metinlerdeki imla hususiyetlerini düzeltme yoluna gitmesi eklendiğinde çeviri yazılı metinlerin ses bilimi çalışmalarına kaynaklık etmesi mümkün olamamaktadır.

Ses bilimi bir yönüyle dillerde meydana gelen ses değişimlerini sebepleriyle birlikte art zamanlı ve eş zamanlı olarak inceleyen bilim dalıdır. Ses değişimlerinin çok farklı sebepleri olmakla beraber özellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye girmiş bazı kelimelerin Türkçede var olmayan /s/ /z/ /z/ (ث, ض, ظ) gibi sesleri barındırması doğal olarak Türkler açısından bir telaffuz zorluğu meydana getirmiştir. Buna ilave olarak Türk dilinin ünlü uyumu, ünsüz uyumu, ünlü-ünsüz uyumu vb. gibi kurallarının etkisi Türkçe kelimelerin yanında alıntı yapılar da görülebilmektedir. Bu durum alıntı kelimelerin Türkçenin söyleyiş özelliklerine uydurulmasına ve yeniden şekillendirilmesine yol açmıştır (Uysal 2017: 90). İster dilin kendisine ait kelimelerde isterse alıntı kelimelerde meydana gelen bu değişiklikler bir başka yaklaşımla en az çaba yasasının işleyişi olarak da açıklanabilmektedir. Demirci'nin “Aslında dillerde görülen fonolojik olaylara baktığımızda karşılaştığımız ünlü uyumu, ünsüz uyumu, benzeşme, ünlü düşmesi, ünlü türemesi gibi birçok ses olayı en az çaba yasasının birer pratiği sayılır.” (Demirci 2015:29) görüşünden hareketle çoğu ses olayının kaynağında en az çaba yasasının işleyişi gösterilebilir. Doğal olarak bir dilin konuşurları sesleri en kolay şekilde ve en az çaba ile telaffuz etme yoluna giderler ve bunun sonucu olarak da kelimeleri kendi söyleyiş özelliklerine uydururlar. Buradan hareketle alıntı kelimelerde meydana gelen ses olaylarını birer Türkçeleştirme faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.

Yukarıda bahsedildiği üzere ister akraba olsun isterse farklı bir dil ailesinden olsun her dil az veya çok başka bir dilden etkilenir ve çeşitli alıntılar yapabilir. Dillerin, bu alıntıları kendi kuralları içerisinde yoğurarak bazı değişikliklere uğratması doğal olmakla beraber kimi zaman konuşma pratiği açısından gereklidir de. Bu durum Türk dili için de şüphesiz böyledir. Ancak çeviri yazı çalışmalarında zaman zaman bu hususların gözden kaçırıldığı, Arapça ve Farsçadan Türkçeye girmiş kelimelerde görülen ve kaynak dilden farklılık gösteren ve bize göre Türkçeleşmiş şekilleri yansıtan imla özelliklerinin tam olarak yansıtılmadığı görülmektedir. Buna ek olarak bazı araştırmacıların kaynak dilden farklılık gösteren bu yazımları düzeltme yoluna

gittiği ve kelimenin fasih şeklini yazmayı tercih ettiği dikkat çekmekte¹ ve tarihî metinler için âdeta ölçünlü bir ağız oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu duruma gerekçe olarak da çoğu zaman müstensih veya müelliflerin bilgisizlikleri ya da ihmalleri ileri sürülmektedir. Aslında son yüzyıla kadar Türk yazı dilinin ölçünlü bir ağıza dayanmadığı düşünüldüğünde tarihî metin çalışmalarında ölçünlü bir ağız oluşturma gayreti anlaşılır olmamakla birlikte Türk dilinin doğal gelişimi göz önüne alındığında bu tutumun aynı zamanda dil için zorlayıcı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bize göre tarihî metinlerdeki kalıplaşmış imlaya aykırı yazımlar Türk dilinin ağız özelliklerinin müstensihler veya müellifler tarafından yazılı metinlere yansıtılmasıdır. Kartallıoğlu, müellif ve müstensihlerin bu tasarruflarını Türk dili için faydalı bulduğunu “Kalıplaşmış imlayı tam olarak bilmeyen, istediği gibi yazan müellif veya müstensihler olmasaydı dilde değişmeye başlayan şekilleri yazıda görmek neredeyse imkânsız olacaktı.” (Kartallıoğlu 2008: 454). ifadeleriyle dile getirmektedir. Tarafımızdan da yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen örneklerin sayısı bu imla özelliklerinin bir hata veya bilgisizlik ürünü olmadığını göstermek bakımından yeterli görünmektedir. Aşağıda *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*, Berlin Devlet Kütüphanesi. Diez. A. Fol. 19.; *Seyyid Battal Gazi*, Bibliotheque nationale de France. Supplement turc 445; *Cevâhirü'l-Me'ânî*, Paris Bibliotheque Nationale. Supp. 499.; *Dâsitân-ı Mustafâ*, Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu. 13775; *Hikâyât*, Milli Kütüphane. 06 Hk 1637/5.; *Kız Destanı*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.520 ve Süleymaniye Kütüphanesi. 4339.; *Eski Anadolu Türkçesi Satırları Kur'an Tercümesi*, Berlin El Yazmaları Kütüphanesi. A fol. 45; *Mirsâdü'l-İbâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı. 2235.; *Miraç-nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi. 297.9; *Nasihat-nâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.2636.; *Risâle-i Su'âl-i İblis*, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi. 42 Kon 5407/1.; *Süleymân-Nâme*. C. 29-30, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. H.1527.; *Terceme-i Tuhfetü'l-Mülûk*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. 19 Hk 3099. gibi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tespit edilen Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki ünlülerle ilgili ses olayları incelenmiştir.

1. Ünlü Daralması

“Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin a > ı, o > u, e > i, ö > ü biçimindeki daralması olayı”dır. (Korkmaz 1992: 161). Ünlü daralmasına dair tespit edilen bazı örnekler:

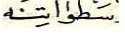

behremend > *behrimend* (Mİ: 9b/12), *cānāne* > *cināne* (KDT: 22b/1), *encîr* > *incîr* (KT: 317a/1), *encîr* > *incîr* (TM: 29a/5), *hizmet-kâr* > *hizmit-kâr* (RSİ: 9b/6), *mu'āvenet* > *ma'āvinet* (RSİ: 7b/14), *mütālî'a* > *mütālî'a* (Mİ: 6b/18, 11b/17), *nāgehān* > *nāgihān* (H: 26b/5, 31a/5), *peymān* > *piymān* (H: 38b/4),

¹ Konuyla ilgili çalışmalara örnek teşkil etmesi bakımından bkz. Abdükadiroğlu ve Sarı 1998; Aşkayanar 2021; Ayva 2019; Çelik 2008; Erdağı Doğuer 2013; Kaya 2013; Keskin 2020; Korkmaz 2017; Yüksel 1965.

yek > yik (N: 136a/14; 234b/11), yeksān > yiksān (H: 37a/9), yeksān > yiksān (N: 240a/3), za'ferān > za'firān (RSİ: 68a/6), zencīr > zincīr (RSİ: 36a/12), zindegāne > zindigāne (Mİ: 200a/8).

2. Ünlü Düşmesi

“Türlü fonetik etkiler altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi”dir. (Korkmaz 1992: 162). Ünlü düşmesine dair tespit edilen bazı örnekler:

lāşe > leş (N: 70a/15; 72b/15; 109a/8; 244b/13), cevelān > cevlān (SN: 217a/15, 257a/03), deverān > devran (SN: 206b/02, 206b/06), saṭevāt > saṭvāt (Mİ: 42b/5), seyerān > seyran (SN: 204b/21).

3. Ünlü Düzleşmesi

“Çeşitli fonetik sebeplerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı kelimelerde ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı”dır. (Korkmaz 1992: 160). Ünlü düzleşmesine dair tespit edilen bazı örnekler:

firkat > firkat (KDS: 68b/10), mercümek > mercimek (KT: 5a/9) tevāzu' > tevāzi' (H: 13b/6), tevāzu' > tevāzi' (Mİ: 13a/18), mülk > milk (Mİ: 58a/16, 86b/16, 133a/17, 144a/10, 160a/3, 198a/7, 213b/14, 225a/12, 22a/15, 245a/18), müşk > mişkden (MR: 3b/9-11), tekebbür > tekebbir (RSİ: 8b/9), mu'āvenet > ma'āvinet (RSİ: 7b/14), tenezzüh > tenezzeh (98b/4), tevekkül > tevekkel (RSİ: 54a/3).

4. Ünlü Genişlemesi

“Kelime içindeki dar sıradan, ı, i, u, ü ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımdan geniş sıradan a, e, o, ö ünlülerine dönüşmesi olayı”dır. (Korkmaz 1992: 160). Ünlü genişlemesine dair tespit edilen bazı örnekler:

deriçe > derece (Mİ: 95b/9), fidā > fedā (N: 214a/5), minber > menber (RSİ: 64a/4, 65a/11-15), cimā' > cemā' (RSİ: 36a/10, 36b/3-5), kilīd > kelīd (TM: 53b/2), müdrikāt > müdrekāt (Mİ: 49b/1), perī > piri (TM: 57a/13), pinhān > penhān (H: 37a/3).

5. Ünlü Kısalması

“Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanmaları olayı”dır. (Korkmaz 1992: 161). Karşılaştığımız pek çok metinde alıntı kelimelerdeki bazı uzun ünlülerin klasik imladan farklı olarak ünlüyü gösteren harfin yazılmadığı görülmektedir. Ünlü kısalmasına dair tespit edilen bazı örnekler:

āyīne > āyine **آيِيْنَه** (AC: 33b/2), āyīne > āyine **آيِيْنَه** (Mİ: 2b/5-8-9-11, 3a/1-6-7-10, 7b/16, 25a/18, 30a/12, 30b/14-19, 132b/8, 152b/17-18-19), cān > can **جَان** (Mİ: 43a/1), keşîş > keşiş **كَيْشِيْش** (BG:87a/11), nifās > nifas **نَيْفَسْ** (RSİ: 35a/2), peygāber > peygamber **بَيْغَابَر** (Mİ: 2a/12, 150b/6), peygāber > peygamber **بَيْغَابَر** (RSİ: 2a/8, 11a/2, 14a/3, 51b/13).

6. Ünlü Türemesi

“Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı”dır. (Korkmaz 992: 161). Ünlü türemesi için yaptığımız metin taramalarında *aşl* > *aşıl*, *baħr* > *baħir*, *emr* > *emir*, *fıkr* > *fikir*, *’ilm* > *ilim*, *şabr* > *şabır*, *şükr* > *şükür*, *zıkr* > *zikir*, *zulm* > *zulüm* gibi çok sık rastladığımız ve çeviri yazıda ünlü türemesi meydana gelmiş şekilleri genellikle gösterildiğinden bu kelimelere ait örneklere çoğunlukla yer vermedik. Ünlü türemeleri genellikle kelime sonunda veya kelime içinde iki veya daha fazla ünsüzün yan yana geldiği durumlarda meydana gelmektedir. Ünlü türemesine dair tespit edilen bazı örnekler:

āf-tāb > āfitāb **آفْتَاب** (DM: 36a/5), ās-mān > āsumān **آسْمَان** (Mİ: 76a/1, 134a/13, 137b/7-8-10, 167b/17), āsumān **آسْمَان** (H: 31b/1; 36a/3), baġ-bān > bāġubān **بَايْبَانِي** (Mİ: 160b/16), bürd-bār > bürdibār **بُورْدِيْبَار** (Mİ: 222b/13), cevr > cevir **جَوْر** (TM: 54b/2), derd-mend > derdümend **دَرْدُمَنْد** (Mİ: 9b/5), desti-gīr **دَيْسْتِيْغِيْر** (Mİ: 101a/17; 158a/7), dest-māl > destemāl **دَيْسْتَمَال** (TM: 34a/6), dostāne > dositāne **دُوسْتَانَه** (N: 242a/3), esb > eseb **اَسْب** (Mİ: 39a/13), faşl > faşıl **فَشْل** (RSİ: 37a/14, 49a/1, 50b/9), ġusl > ġusıl **غُسل** (RSİ: 34b/12), ġusl > ġusıl **غُسل** (RSİ: 34b/13), ġuş-māl > ġuşimāl **كُوشْمَال** (Mİ: 18a/13), ħasret > ħasret **حَسْرَتِه** (TM: 55b/3), ħayz > ħayız **حَايْز** (RSİ: 35a/2), ħazret > ħaziret **حَازِرَتِه** (RSİ: 46a/15, 47b/5, 54b/9), ħazret > ħaziret **حَازِرَتِه** (TM: 5b/9), ħışm > ħışım **حِشْمَان** (RSİ: 66b/11), ħahr > ħahir **حَاھِرَا** (RSİ: 3b/12-14, 10b/4), kird-gār > kirdigār **كِرْدِيْگَار** (H: 30a/9), mesh > mesih **مَشِيْ** (RSİ: 39a/1), murġ-zār > murġuzār **مُورْغُزَار** (Mİ: 180a/8), nişf > nişif **نِشْف** (N: 19a/6), perverd-gār > perverdigār **پَرْوَرْدِيْگَار** (BG: 11a/6), perverd-gār > perverdigār **پَرْوَرْدِيْگَار** (CM: 193b/2), peyk > peyik **پَيْكِيْ** (N: 42a/1), rus > urus **اُرُوس** (N: 30b/15), şabr > şabır **شَابَر** (N: 57a/10), secde > secide **سَعْدِيْ** (RSİ: 48b/11, 49a/1, 50a/10-11, 50b/3), sehl > sehel **سَهْلَان** (Mİ: 8a/9, 33b/15, 34a/10, 45b/9, 46a/8, 108b/13, 110b/2, 115a/15, 119a/8, 172b/10, 189a/16, 215a/14, 247b/9), sehl > sehel **سَهْلَان** (N: 59a/8), sehl > sehel **سَهْلَان** (DM: 13a/7), şād-mān > şāzımān **شَادْمَان** (RSİ: 13a/12), şād-mān > şādumān **شَادْمَان** (CM: 13a/12), şerm-sār > şerme-sār **شَرْمَسَار** (Mİ: 226a/19), şerme-sār **شَرْمَسَار** (CM: 178b/12), tılsım > tılsım **تِلْسِمَان** (Mİ: 28b/14, 56a/6, 57a/4, 70b/5, 71a/15, 72b/19, 126a/17), toħm > toħım **تُحْمَان** (Mİ: 26b/18, 38b/9, 47b/13, 50a/10-13-15-17, 160b/18, 164a/19, 164b/1-2-4-5), üns > ünüs **اُونُس** (51b/8), zahm > zaħım **زَحْمَان** (10b/1), zıkr > zikir **زِكْرِيْ** (RSİ: 10a/14, 42a/7, 56a/10), zulm > zulüm **ظُلْمَان** (RSİ: 12b/4), dest-gīr > deste-gīr **دَيْسْتِيْغِيْر** (H: 3b/8), peyk > peyek **پَيْكِيْ** (H: 30a/11).

7. Ünlü Yuvarlaklaşması

“Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıraya geçmeleri”dir. (Korkmaz 1992: 162). Ünlü yuvarlaklaşmasına dair tespit edilen bazı örnekler:

‘aciz > ācüz عَجِيزٌ (Mİ: 42b/7), civār > cūvār جَوَارِيزٌ (Mİ: 42b/1), ebrīšim > ebrīšüm عِبْرِشِيمٌ (Mİ: 121b/9), ḥvāce > ḥoca حَوْجَا (Mİ: 10a/4, 11a/8-11, 12a/19, 19b/6, 22b/8-18, 23a/2, 25b/9, 26a/10, 26b/10, 111a/19, 113a/3, 125a/2), ḥvāce > ḥoca حَوْجَا (N: 29a/14, 112b/8-14, 147b/7, 152b/13, 207b/15, 186b/17), ḥasūd > ḥusūd حَسُوْدٌ (RSİ: 6a/14), ‘imāret > ‘umāret عِمَارَةٌ (RSİ: 15a/2), maḥabbet > muḥabbet مَحَابَبَةٌ (H: 34a/1), maḥabbet > muḥabbet مَحَابَبَةٌ (Mİ: 15a/17, 15b/1-2-8-9, 122a/16), maḥabbet > muḥabbet مَحَابَبَةٌ (N: 42b/9, 108a/12, 135a/1, 211b/15), maṣṣīb > maṣṣub مَصْصُوْبٌ (KDS: 66b/2), müškil > müškül مِشْكُوْلٌ (KDT: 28b/1), nemā > nūmā نَمُوْمَا (Mİ: 16b/14), terceme > tercüme تَرْجُمَةٌ (N: 87b/5), zebān > zūbān زُبَانٌ (N: 47a/5).

Ses bilgisinin çerçevesini gösteren sesler, seslerin sınıflandırılması, ses uyumları, ses olayları (düşme, türeme, değişme, düzleşme, yuvarlaklaşma vb.) dilin canlılık özelliğinin göstergesidir. Türkçe kelimelerde herhangi bir ses olayı meydana geldiğinde ortaya çıkan yeni şekil yazıya aktarılırken alıntı yapılar da ses olayları sonucunda ortaya çıkan kimi yeni şekillerin her nedense yanlış olduğu varsayılmaktadır. Yukarıda ünlülerle ilgili ses olaylarının görüldüğü kelimelerden bazıları Türkçeleşmiş kabul edilip ortaya çıkan yeni biçimler kullanılırken bazılarında ise düzeltme yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla düzeltme eğiliminde de bir tutarlılık olmadığı söylenebilir. Bize göre alıntı kelimelerde görülen bu ses olayları dilin doğası ve doğal gelişimi içerisinde değerlendirilmesi gereken fonetik birer hadisedir. Başka bir ifadeyle alıntı kelime dediğimiz yapılar bir süre sonra Türkçeleşmiş ve Türk dilinin öz malı olmuştur. Ziya Gökalp’in ifadesiyle “Türkçeleşmiş Türkçe”dir.

Sonuç ve Öneriler

Gerek Türkçe gerekse alıntı kelimeler olsun Türk dilinin doğal gelişim sürecinde bazı ses ve anlam değişmelerine uğramıştır. Günümüzde yirmiden fazla yazı dili ve konuşmaya dayalı onlarca ağzından bahsettiğimiz Türk dilinin geçmişte de yazı ve konuşmaya dayalı pek çok ağzının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu ağız özelliklerinin özellikle yazı dilinin ölçünlü bir ağza dayanmadığı dönemlerde yazılı metinlere yansması ve hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde bazı ses ve anlam değişmelerinin meydana gelmiş olması doğaldır. Ağız araştırmalarında nasıl ki ağızlardan derlenen kelimeler ölçünlü ağız esas alınıp düzeltilmiyorsa ve ağız özellikleri yazıya yansıyorlarsa tarihî metin çalışmalarında da aynı tutumun sergilenmesi ve söz konusu özelliklerin muhafaza edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Buna bağlı olarak da hem ses türemesine hem de ses değişmesine uğramış kelimelerin müellif veya müstensihlerin imlaları doğrultusunda (zindegāne > zindigāne, cevelān > cevlān, tevāzu’ > tevāzi, deriçe > derece, āyīne > āyine, ās-mān > āsumān, terceme > tercüme vb.) aktarımlarının yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Katı imla kuralları

ışletmek yerine dilin doğal, değişken ve yazıdan ziyade konuşma boyutunu esas alan bir bakış açısı geliştirmek daha yerinde olacaktır. Bu durumda tarihî metinlerin özellikle ses bilgisi çalışmalarına kaynaklık etmesi kolaylaşmış ve neşri yapılan metinlerin ağız özellikleri korunarak ortaya konmuş olacaktır. Buna bağlı olarak da ağız ve lehçe tasniflerinde önemli bir ölçü olan fonetik durumlar daha net gözlemlenebilecek ve Türk dilinin tarihî ağızlarının tasnifine kapı aralanmış olacaktır.

Kısaltmalar

AC	Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât. Berlin Devlet Kütüphanesi. Diez. A. Fol. 19.	KT	Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi. Berlin El Yazmaları Kütüphanesi. A fol. 45
BG	Seyyid Battal Gazi. Bibliotheque nationale de France. Supplement turc 445	Mİ	Mirsâdü'l-İbâd, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı. 2235.
CM	Cevâhirü'l-Me'ânî. Paris Bibliotheque Nationale. Supp. 499.	MR	Miraç-nâme. Süleymaniye Kütüphanesi. 297.9
DM	Dâsitân-ı Mustafâ. Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu. 13775	N	Nasihat-nâme. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.2636.
H	Hikâyât. Milli Kütüphane. 06 Hk 1637/5.	RSİ	Risâle-i Su'âl-i İblis. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi. 42 Kon 5407/1.
KDT	Kız Destanı. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.520	SN	Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-Nâme. C. 29-30, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. H.1527.
KDS	Kız Destanı. Süleymaniye Kütüphanesi. 4339.	TM	Terceme-i Tuhfetü'l-Mülûk. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. 19 Hk 3099.

Kaynakça

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim; SARI, Mehmet (1998). *Recâzâde Ahmed CevdetNevâdirü'l-Âsâr Fî Mütala'ati'l-Eş'âr (Seçme Beyitler)*. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi.
- Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât. Berlin Devlet Kütüphanesi. Diez. A. Fol. 19.
- AŞKAYANAR, Elif. (2021). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-Nâme-i Kebîr (80. Cilt, 452a-494a) Adlı Eseri (Dil Özellikleri-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- AYVA, Emine Şule (2019). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-Nâme-i Kebîr Adlı Eseri (62. Cilt) (Metin-Dil İncelemesi-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Cevâhirü'l-Me'ânî*. Paris Bibliotheque Nationale. Supp. 499.
- ÇELİK, Erol (2008). *Mezîd-zâde Ayıntabî Nazmü'l-Ferâid Metin Sözlük İndeks Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Dâsitân-ı Mustafâ*. Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu. 13775.
- DEMİRCİ, Kerim (2015). "En az çaba yasası ve Kazak Türkçesindeki yaygın örnekleri" *Bilig*, 72: 25-42.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK.
- ERDAĞI DOĞUER, Binnur (2013). *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin Sözlük*. Ankara: TDK.
- Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi. Berlin El Yazmaları Kütüphanesi. A fol. 45
- Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-Nâme*. C. 29-30, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. H.1527.
- Hikâyât*. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1637/5.
- <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- <http://www.otukensozluk.com/> (Erişim Tarihi: 20.10.2021).

- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2008). “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?”. *Turkish Studies*, 3/6: 449-470.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2010). “Xavier Bianchi’nin ‘Dictionnaire Français-Turc’ Adlı Szlgnde İmlanın Gizlediği Telaffuzlar.” *Trkbilgi*, 20: 1-11.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2016). “Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim-I: Arapça ve Farsça Kelimeler” *Dil Araştırmaları*, 18: 103-124.
- KAYA, Abdurrahman (2013). *Cismi’nin Mevlid’i (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- KESKİN, Gülcan (2020). *Tuhfetü’l-Mlk (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Kız Destanı*. Süleymaniye Kütüphanesi. 4339.
- Kız Destanı*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.520
- KORKMAZ, Türkan (2017). *Arzu ile Kanber Hikyesi (Milli Kütüphane Nüshası 06 Mil Yz A 8618 ve Konya Nüshası 42 Kon 1882/2) (İnceleme-Metin-eviri-Dizin-Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Szlg*. TDK.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). “Batı kaynaklı kelimeler ve dilimiz üzerindeki etkileri”. *Türk Dili*, 524: 843-858.
- Miraç-nme*. Süleymaniye Kütüphanesi. 297.9.
- Mirsd’l-’İbd*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi. 2235.
- Nasihat-nme*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Y.2636.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2002). “Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları.” *Türk Dili*, 612: 1033-1041.
- ÖZKAN, Fatma; MUSA, Bağdagül (2004). “Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi zerindeki Etkisi”. *Bilgi*, 30: 95-139.
- Risle-i Su’l-i İblis*. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi. 42 Kon 5407/1.
- SAMİ, şemseddin (2010). *Kamus-ı Trk*. İstanbul: ağrı.
- SAMİ, şemseddin (2015). *Kamus-ı Trk*. Haz. Paşa Yavuzarslan. Ankara: TDK.
- Seyyid Battal Gazi. *Bibliothque nationale de France. Supplement turc* 445.
- Terceme-i Tuhfetü’l-Mlk*. orum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. 19 Hk 3099.
- TUNA, Osman Nedim (1989). “Sümer-Türk Dillerinin Tarihî ilgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 37: 257-293.
- TÜRK DİL KURUMU. Derleme Szlg <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:20.09.2021).
- TÜRK DİL KURUMU. Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- TÜRK DİL KURUMU. Tarama Szlg <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- UYŞAL, İdris Nebi (20017). “Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerin Yazım ve Karşılığı zerine Bir Araştırma”. *Milli Eğitim*, 215: 87-110.
- YÜKSEL, Sedit (1965). *Mehmed Işk-nme (İnceleme-Metin)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.